

SOCIETATEA
DESCHISĂ ȘI
DUȘMANII EI

Karl Raimund Popper s-a născut la Viena, la 28 iulie 1902. A publicat prima sa carte în 1934 – *Logik der Forschung* (apărută și în traducere românească: *Logica cercetării*, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981).

În tinerețe, Karl Popper a fost membru al Partidului Social-Democrat austriac, care era pe atunci marxist. În 1919–1920 a început să se îndoiască însă profund de marxism. A rămas membru, inactiv, al social-democrației; simțea că nu-și poate teoretiza public vederile antimarxiste; în Austria acelor vremi, orice slăbire a ideologiei social-democrației ar fi făcut jocul teribililor ei dușmani.

După venirea la putere a fasciștilor, Popper a fost nevoit să emigreze, între 1936 și 1946, în Noua Zeelandă. Din 1946 s-a stabilit în Anglia, unde a predat, ca și un alt mare gânditor austriac, F.A. von Hayek, la London School of Economics.

Popper a scris *The Open Society and Its Enemies* (*Societatea deschisă și dușmanii ei*) în anii celui de-al Doilea Război Mondial. Împreună cu o altă carte a sa, *The Poverty of Historicism* (*Mizeria istoricismului*), ea face parte din efortul lui Popper de a identifica tradiția intelectuală care a favorizat totalitarismul politic și de a o critica radical.

KARL R. POPPER
SOCIETATEA
DESCHISĂ ȘI
DUȘMANII EI

VOLUMUL I
VRAJA LUI PLATON

VOLUMUL II
EPOCA MARILOR PROFEȚII:
HEGEL ȘI MARX

Traducere de D. Stoianovici

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

CUPRINS

<i>Prefață la ediția întâi</i>	9
<i>Prefață la ediția a doua</i>	11
<i>Mulțumiri</i>	13
<i>Introducere</i>	15

VRAJA LUI PLATON

Mitul originii și al destinului	
Capitolul 1. Istoricismul și mitul destinului	23
Capitolul 2. Heraclit	26
Capitolul 3. Teoria platoniciană a Formelor sau Ideilor	34
Sociologia descriptivă a lui Platon	
Capitolul 4. Schimbarea și repausul	51
Capitolul 5. Natură și convenție	73
Programul politic al lui Platon	
Capitolul 6. Dreptatea totalitară	102
Capitolul 7. Principiul cârmuirii	137
Capitolul 8. Regele-filozof	156
Capitolul 9. Estetism, perfecționism, utopism	175
Fundalul atacului platonician	
Capitolul 10. Societatea deschisă și dușmanii ei	187
<i>Anexă</i>	
Platon și geometria	221

EPOCA MARILOR PROFETII: HEGEL ȘI MARX

Nașterea filozofiei oraculare	
Capitolul 11. Rădăcinile aristotelice ale hegelianismului	225
Capitolul 12. Hegel și noul tribalism	251

6 CUPRINS

Metoda lui Marx

Capitolul 13. Determinismul sociologic al lui Marx	305
Capitolul 14. Autonomia sociologiei	313
Capitolul 15. Istoricismul economic	324
Capitolul 16. Clasele	335
Capitolul 17. Sistemul juridic și sistemul social	342

Profeția lui Marx

Capitolul 18. Trecerea la socialism	359
Capitolul 19. Revoluția socială	370
Capitolul 20. Capitalismul și sfârșitul său implacabil	390
Capitolul 21. O evaluare a profeției	417

Etica lui Marx

Capitolul 22. Teoria morală a istoricismului	423
--	-----

Prelungirile

Capitolul 23. Sociologia cunoașterii	437
Capitolul 24. Filozofia oraculară și revolta împotriva rațiunii	449

Încheiere

Capitolul 25. Există un sens al istoriei?	485
---	-----

Suplimente

I. Fapte, standarde și adevăr:

un adaos la critica relativismului (1961)	507
II. Notă la cartea lui Schwarzschild despre Marx (1965)	536

<i>Note</i>	537
-----------------------	-----

S-a putut vedea... că erewhonienii sunt un popor blând și răbdător; ei se lasă ușor duși de nas și sunt gata să jertfească bunul-simț pe altarul logicii, atunci când din mijlocul lor se ridică vreun filozof în stare să-i ademenească..., convingându-i că instituțiile lor nu se întemeiază pe cele mai stricte principii de moralitate.

SAMUEL BUTLER

PREFAȚĂ LA EDIȚIA ÎNTÂI

Dacă am rostit în această carte cuvinte aspre despre unii dintre cei mai de seamă lideri intelectuali ai omenirii, sper că la aceasta nu m-a împins dorința de a-i minimaliza, ci convingerea că dacă vrem ca civilizația noastră să supraviețuiască trebuie să rupem cu obiceiul de a fi deferenți cu marile personalități. Oamenii mari pot să facă greșeli mari; și, după cum va încerca să arate cartea mea, unii dintre liderii cei mai de seamă din trecut au sprijinit atacul peren împotriva libertății și a rațiunii. Prestigiul lor, prea rar contestat, continuă să-i inducă în eroare și să-i dezbină pe cei chemați să apere civilizația. Răspunderea pentru această dezbinare tragică și posibil fatală ne va reveni nouă dacă ezităm să fim răspicați în critica pe care o facem unor personalități și idei îndeobște cunoscute ca făcând parte din moștenirea noastră intelectuală. Pregetând să criticăm o parte din această moștenire, s-ar putea să contribuim la distrugerea ei în întregime.

Cartea este o introducere critică în filozofia politicii și a istoriei și o examinare a principiilor reconstrucției sociale. Scopul ei și linia de abordare urmată sunt indicate în Introducere. Chiar și atunci când privește înspre trecut, problemele ei sunt problemele epocii noastre; iar eu mi-am dat toată silința să le expun cât mai simplu cu putință, în speranța de a clarifica niște lucruri ce ne privesc pe toți.

Deși cartea nu presupune din partea cititorului nimic altceva decât un spirit deschis, intenția ei nu este atât de a populariza problemele tratate, cât de a le rezolva. Încercând însă să servesc ambele scopuri, am expedit toate chestiunile de interes mai specializat în Notele grupate la sfârșitul cărții.

PREFAȚĂ LA EDIȚIA A DOUA

Deși multe dintre ideile și analizele cuprinse în această carte prinseseră contur anterior, decizia finală de a o scrie am luat-o în martie 1938, în ziua când mi-a parvenit vestea despre invadarea Austriei. Am lucrat la text până în 1943; iar faptul că partea cea mai mare a cărții a fost scrisă în timpul anilor grei când soarta războiului era incertă explică, măcar în parte, de ce unele critici din ea îmi apar astăzi, ca ton, mai emoționale și mai vehemente decât aș fi vrut să fie. Vremurile acelea nu te îmbiau însă la eufemisme, sau cel puțin așa am simțit eu atunci. Nici războiul, nici vreun alt eveniment contemporan n-a fost explicit menționat în carte; ea a fost însă o încercare de a înțelege acele evenimente și fundalul lor, ca și unele dintre problemele ce părea probabil că se vor pune după câștigarea războiului. Am vorbit mai pe larg despre marxism fiindcă anticipam că avea să devină o problemă majoră.

Privită prin prisma confuzei situații mondiale actuale, critica marxismului încercată în carte ar putea să pară că reprezintă pivotul acesteia. O asemenea optică asupra ei nu este cu totul greșită și probabil că e inevitabilă, deși scopurile cărții au fost mult mai largi. Marxismul e doar unul dintre episoade – una dintre multele greșeli pe care noi le-am făcut în lupta perenă și primejdioasă pentru edificarea unei lumi mai bune și mai libere.

Nu m-au surprins reproșurile pe care mi le-au adresat unii de a fi fost prea sever în tratarea lui Marx, în timp ce alții au scos în evidență contrastul dintre tonul blând folosit față de el și violența atacurilor mele la adresa lui Platon. Simt totuși și acum nevoia de a-l privi pe Platon cu ochi foarte critici, tocmai pentru că adorația generală de care este înconjurat „filozoful divin“ are un fundament real în copleșitoarea sa izbândă intelectuală. Marx, pe de altă parte, a fost prea de multe ori atacat pe teme personale sau morale, astfel că în cazul său se simte mai degrabă nevoia unei severe critici raționale

a teoriilor sale, combinată cu o înțelegere simpatetică a uimitoarei sale atracții morale și intelectuale. Pe drept sau pe nedrept, critica pe care i-am făcut-o mi s-a părut nimicitoare și, ca atare, mi-am putut permite să caut contribuțiile reale ale lui Marx și să acord motivelor sale beneficiul îndoielii. În orice caz, este evident că trebuie să încercăm să dăm o apreciere justă forței unui adversar dacă vrem să-l înfruntăm cu succes.

O carte nu este niciodată încheiată. În timp ce lucrăm la ea învățăm îndeajuns de multe lucruri pentru ca în momentul când ne-am întors ochii de la ea să o găsim imatură. În cazul criticii făcute de mine lui Platon și lui Marx, această experiență inevitabilă nu a fost mai tulburătoare ca de obicei. Dar, pe măsură ce anii de după război treceau, cele mai multe dintre sugestiile mele pozitive și, mai cu seamă, puternicul sentiment optimist ce străbate întreaga carte mă izbeau tot mai mult prin naivitatea lor. Propria-mi voce începuse să-mi sune ca și cum ar fi răzbătut din trecutul îndepărtat, asemenea vocii unuia dintre încredzătorii reformatori sociali din secolul al XVIII-lea sau chiar din cel de-al XVII-lea.

Starea mea de deprimare s-a risipit însă în bună parte ca rezultat al vizitei în Statele Unite; sunt bucuros acum că revizuiind cartea m-am mărginit să adaug ceva material nou și să corectez unele greșeli de conținut sau de stil, rezistând ispitei de a-i coborî tonusul. Pentru că în ciuda situației mondiale actuale mă simt mai optimist ca niciodată.

Acum îmi dau seama mai limpede ca oricând înainte că până și necazurile noastre cele mai mari izvorăsc dintr-un lucru pe cât de priemicios, pe atât de admirabil și de salutar – din dorința noastră nerăbdătoare de a ameliora soarta semenilor noștri. Pentru că aceste necazuri rezultă ca produse secundare din ceea ce constituie probabil cea mai mare dintre toate revoluțiile morale și spirituale din istorie, dintr-o mișcare ce a debutat cu trei secole în urmă. Este vorba de aspirația a nenumărați oameni necunoscuți de a se elibera pe ei și spiritele lor de tutela autorității și a prejudecăților. Este vorba de încercarea lor de a construi o societate deschisă, care respinge autoritatea absolută a ceea ce este doar statornicit și tradițional, încercând totodată să păstreze, să dezvolte și să stabilească tradiții, vechi sau noi, potrivite cu standardele lor de libertate, umanism și critică rațională. Este vorba de refuzul lor de a se ține deoparte și de a lăsa întreaga responsabilitate pentru cârmuirea lumii pe seama autorității omenești sau supraomenești, de disponibilitatea lor de a împărți povara responsabilității pentru suferința evitabilă și de a pune umărul la înlăturarea ei. Această revoluție a creat forțe de o distructivitate înspăimântătoare; dar aceste forțe mai pot fi încă biruite.

INTRODUCERE

„Nu vreau să ascund faptul că îmi repugnă... suficiența arogantă a tuturor acestor volume, ticsite de înțelepciune, care sunt astăzi la modă. Pentru că sunt ferm convins că... metodele acceptate nu pot decât să înmulțească la nesfârșit aceste absurdități și erori grosolane și că nici completa anihilare a tuturor acestor creații fantaziste n-ar putea fi atât de dăunătoare ca această pretinsă știință, cu blestemata ei fecunditate.“

KANT

Cartea de față abordează probleme ce nu sunt, poate, suficient de vizibile din chiar sumarul ei.

Ea se oprește asupra unora dintre dificultățile cu care se confruntă civilizația noastră – o civilizație despre care am putea, pesemne, să spunem că năzuiește spre umanism și raționalitate, spre egalitate și libertate; o civilizație ce se află încă, așa-zicând, la vârsta copilăriei și care continuă să crească în ciuda faptului că a fost de atâtea ori trădată de atâția lideri intelectuali ai omenirii. Cartea încearcă să arate că această civilizație nu și-a revenit încă pe deplin din șocul nașterii sale, al tranziției de la „societatea închisă“ sau tribală, supusă unor forțe magice, la „societatea deschisă“, care eliberează potențele creatoare ale omului. Ea își propune să arate că șocul acestei tranziții este unul dintre factorii care au făcut posibilă nașterea acelor mișcări reacționare ce au încercat întruna, și încearcă și astăzi, să năruie civilizația și să ne întoarcă la tribalism. Și sugerează că ceea ce numim astăzi totalitarism aparține unei tradiții la fel de vechi sau la fel de recente ca însași civilizația noastră.

Ea își propune prin aceasta să contribuie la înțelegerea totalitarismului și a însemnătății pe care o are lupta necurmată împotriva lui.

Cartea urmărește în plus să examineze aplicarea metodelor critice și raționale ale științei la problemele societății deschise. Ea analizează principiile reconstrucției sociale democratice, principiile a ceea ce aș putea numi „inginerie socială graduală“, ca opusă „ingineriei sociale utopice“ (așa cum va fi explicată aceasta în capitolul 9). Și încearcă să înlăture unele dintre obstacolele ce stau în calea abordării raționale a problemelor reconstrucției sociale. O face prin critica acelor filozofii sociale care sunt răspunzătoare de atitudinea potrivnică larg răspândită față de posibilitățile reformei democratice. Cea mai

puternică dintre aceste filozofii este cea pe care eu o numesc *istoricism*. Istoria nașterii și a influenței exercitate de unele forme importante ale istoricismului constituie unul dintre principalele filoane ale cărții, încât aceasta ar putea fi descrisă drept o colecție de note marginale la evoluția anumitor filozofii istoriciste. Voi spune acum câteva cuvinte despre originea cărții de față, indicând pe această cale ce înțeleg prin istoricism și cum se leagă el de celelalte probleme pe care le-am menționat.

Deși mă interesează în principal metodele fizicii (și, ca atare, anumite probleme tehnice ce au prea puțină legătură cu cele discutate în această carte), m-a frământat de asemenea timp de mulți ani problema stării oarecum nesatisfăcătoare a unora dintre științele sociale și îndeosebi a filozofiei sociale. Ceea ce, firește, ridică problema metodelor lor. Interesul meu pentru această problemă a fost puternic stimulat de ascensiunea totalitarismului și de nereușita diferitelor științe sociale și filozofii sociale de a-i găsi explicația.

Un aspect al acestei situații mi s-a impus ca deosebit de prezent.

Se face auzită foarte des sugestia că o formă sau alta de totalitarism ar fi inevitabilă. Mulți dintre cei care, având în vedere inteligența și cultura lor, ar trebui să aibă responsabilitatea afirmațiilor pe care le fac declară că de totalitarism nu ne putem feri. Ei ne întrebă dacă naivitatea noastră merge într-adevăr până acolo încât să credem că democrația poate fi permanentă și să nu înțelegem că ea nu este decât una dintre formele de guvernare ce apar și dispar în decursul istoriei. Ei argumentează că democrația, pentru a combate totalitarismul, este nevoită să copieze metodele lui și să devină astfel ea însăși totalitară. Sau afirmă că sistemul nostru industrial nu poate continua să funcționeze fără a adopta metodele planificării colectiviste, iar apoi, din inevitabilitatea unui sistem economic colectivist, trag concluzia că este inevitabilă și adoptarea unor forme de viață socială totalitară.

Asemenea argumente pot să pară destul de plauzibile. Numai că în astfel de chestiuni plauzibilitatea nu este o călăuză de nădejde. În fapt, aceste argumentări specioase nici nu trebuie discutate înainte de a fi pus următoarea întrebare metodologică: stă oare în puterea vreunei științe sociale să facă profetii istorice atât de ample? Ne putem oare aștepta să obținem mai mult decât o iresponsabilă prorocie de ghicitor dacă întrebăm pe cineva ce-i va aduce omenirii viitorul?

E o problemă ce privește metoda științelor sociale. O problemă, cu siguranță, mai importantă decât orice discuție despre un argument particular sau altul oferit în sprijinul vreunei profetii istorice.

Examinarea atentă a acestei probleme m-a condus la convingerea că profețiile istorice de o asemenea anvergură se situează integral dincolo de perimetrul metodei științifice. Viitorul depinde de noi, iar noi nu depinem de nici o necesitate istorică. Există însă filozofii sociale influente care împărtășesc punctul de vedere opus. Ele pretind că fiecare om încearcă să-și folosească inteligența pentru a prezice evenimentele ce urmează să aibă loc; că pentru un strateg este cu siguranță legitim să încerce să anticipeze deznodământul unei bătălii; și că linia ce separă o atare predicție de profețiile istorice mai ample este incertă. Ei susțin că sarcina științei în general este să facă predicții sau, mai degrabă, să amelioreze predicțiile pe care le facem în viața de toate zilele și să le așeze pe o bază mai sigură; și că, în particular, este sarcina științelor sociale să ne ofere predicții istorice pe termen lung. Ei cred, de asemenea, că au izbutit să descopere legi ale istoriei care le permit să facă profeții privitoare la cursul evenimentelor istorice. Eu am grupat laolaltă diversele filozofii sociale ce emit pretenții de acest fel, dându-le denumirea de *istoricism*. Am încercat într-o altă lucrare (*The Poverty of Historicism**, *Economica*, 1944–1945) să argumentez împotriva acestor pretenții și să arăt că, oricât ar părea de plauzibile, ele se bazează pe o gravă răstălmăcire a metodei științei, și îndeosebi pe ignorarea distincției dintre *predicția științifică* și *profeția istorică*. Străduindu-mă să fac o analiză și o critică sistematică ale tezelor historicismului, am încercat în același timp să strâng material cu care să ilustrez evoluția lui. Conspectele făcute în acest scop au devenit baza cărții de față.

Analiza sistematică a historicismului aspiră la ceea ce am putea numi un statut științific. Cartea de față nu aspiră la un atare statut. Multe dintre opiniile exprimate în ea au caracter personal. Cartea datorează metodei științifice în principal conștiința limitelor sale: ea nu oferă dovezi acolo unde lucrul nu poate fi dovedit și nu pretinde a fi științifică acolo unde nu poate da mai mult decât un punct de vedere personal. Ea nu încearcă să înlocuiască vechile sisteme de filozofie printr-unul nou. Nu încearcă să adauge încă unul la multitudinea de volume burdușite cu înțelepciune, astăzi la modă, care expun metafizici ale istoriei și ale destinului. Ci încearcă să arate că această înțelepciune profetică este dăunătoare, că metafizicile de acest fel barează calea aplicării metodelor graduale ale științei la problemele reformei

* *Mizeria historicismului*. (N. t.)

sociale. Și mai încercă să arate că încetând să pozăm în profeți putem deveni autorii propriului nostru destin.

Urmărind evoluția istoricismului, am constatat că primejdioasa deprindere de a face profeții istorice, atât de răspândită printre liderii noștri intelectuali, îndeplinește mai multe funcții. Mai tot omul se simte măgulit să aparțină cercului intim de inițiați și să posede darul rar de a prezice cursul istoriei. În plus, există o tradiție potrivit căreia liderilor intelectuali le sunt proprii asemenea facultăți, lipsa lor putând să însemne o scădere în rang. Pe de altă parte, pericolul de a fi demascați drept șarlatani este foarte mic, pentru că ei pot oricând să învedereze că formularea de predicții mai puțin ample este neîndoielnic socotită un lucru permis, iar hotarul dintre acestea și preziceri nu este rigid.

Atracția către concepțiile istoriciste are însă și alte motive, care sunt poate mai profunde. Profeții care vestesc venirea unei vârste de aur a omenirii dau uneori expresie unui adânc sentiment de nemulțumire; iar visurile lor pot să ofere într-adevăr speranță și încurajare unora dintre cei care nu se pot lipsi de ele. Trebuie însă să înțelegem, pe de altă parte, că influența lor ne poate împiedica să ne achităm de sarcinile curente cu care ne confruntăm în viața socială. Iar acei profeți minori care vestesc că anumite evenimente, cum ar fi căderea în totalitarism (sau, eventual, în „managerialism“), sunt inevitabile s-ar putea să contribuie, cu sau fără voia lor, la producerea acestor evenimente. Poncifii lor că democrația nu poate dura la nesfârșit e la fel de adevărat și la fel de puțin relevant ca și aserțiunea că rațiunea umană nu va dăinui în veci, dat fiind că numai democrația oferă un cadru instituțional ce permite reforma fără violență, așadar folosirea rațiunii în chestiuni politice. Acest poncif este însă de natură să-i descurajeze pe cei care luptă împotriva totalitarismului; mobilul său este sprijinirea revoltei împotriva civilizației. Un alt mobil poate fi identificat, pare-se, dacă ne gândim că metafizicile istoriciste sunt de natură să-i elibereze pe oameni de povara responsabilităților lor. Când știi că anumite lucruri se vor împlini indiferent de ceea ce faci tu, te poți simți liber să abandonezi lupta împotriva lor. În particular, poți abandona încercarea de a te împotrivi unor fenomene în privința cărora majoritatea oamenilor sunt de acord că reprezintă flageluri sociale – fenomene cum ar fi războiul sau, spre a menționa un lucru mai puțin grav, totuși important, tirania micului birocrat.

Nu vreau să sugerez că istoricismul are inevitabil întotdeauna asemenea efecte. Există istoriciști – este mai ales cazul marxiștilor – care nu vor să-i elibereze pe oameni de povara responsabilităților lor.

Pe de altă parte, există filozofii sociale care pot să fie sau nu istoriciste, dar care predică neputința rațiunii în viața socială și care, prin acest antiraționalism, propagă atitudinea exprimată în deviza „sau urmează-l pe Conducător, pe Marele Om de Stat, sau devino tu însuși Conducător“; atitudine ce nu poate însemna pentru majoritatea oamenilor decât supunere pasivă față de forțele, personale sau anonime, care cârmuiesc societatea.

Este interesant de observat că unii dintre cei care denunță rațiunea și chiar o blamează pentru relele sociale din epoca noastră o fac pe de o parte pentru că își dau seama că profeția istorică depășește puterile rațiunii, iar pe de altă parte pentru că nu pot concepe că știința socială sau rațiunea ar putea avea în societate o altă funcție decât pe aceea a profeției istorice. Cu alte cuvinte, ei sunt istoriciști dezabuzați; sunt oameni care, cu toate că au înțeles mizeria istoricismului, nu-și dau seama că păstrează prejudecata fundamentală a acestuia – doctrina că științele sociale, dacă e să fie de vreun folos, trebuie să fie profetice. E clar că această atitudine nu poate duce decât la respingerea aplicabilității științei și a rațiunii la problemele vieții sociale – și, în cele din urmă, la doctrina puterii, a dominației și supunerii.

De ce sprijină toate aceste filozofii sociale revolta împotriva civilizației? Și în ce constă secretul popularității lor? De ce atrag și seduc atâția intelectuali? Explicația rezidă, cred, în faptul că ele dau expresie unei nemulțumiri profunde față de o lume ce nu se află și nu se poate afla la nivelul idealurilor noastre morale și al visurilor noastre de perfecțiune. Tendința istoricismului (și a concepțiilor înrudite) de a sprijini revolta împotriva civilizației s-ar putea datora faptului că istoricismul însuși este în mare parte o reacție față de tensiunile civilizației noastre și față de responsabilitatea personală pe care ea o reclamă.

Aceste din urmă aluzii sunt oarecum vagi, dar sunt suficiente pentru o introducere. În cele ce urmează, și mai ales în capitolul „Societatea deschisă și dușmanii ei“, voi aduce material istoric în sprijinul lor. Eram ispitit să plasez acest capitol la începutul cărții; dat fiind interesul său actual, el ar fi constituit o introducere mai îmbietoare. Am apreciat însă că cititorul n-ar putea simți întreaga greutate a acestei interpretări istorice dacă ea nu ar fi precedată de materialul discutat anterior în carte. Se pare că trebuie mai întâi să fii tulburat de identitatea dintre teoria platoniciană a dreptății și teoria și practica totalitarismului modern, pentru a simți cât este de presantă interpretarea acestor chestiuni.

VOLUMUL I
VRAJA LUI PLATON

În favoarea Societății Deschise (cca 430 î.Cr.):

Deși numai unii pot să inițieze o măsură politică, toți suntem capabili s-o judecăm.

PERICLE DIN ATENA

Împotriva Societății Deschise (cca 80 de ani mai târziu):

Principiul cel mai înalt dintre toate este ca nimeni, fie el bărbat sau femeie, să nu fie niciodată fără un conducător. Și nici să nu fie deprins sufletul cuiva să facă ceva din proprie inițiativă, fie că e lucru serios sau de joacă. Ci, atât în vreme de război, cât și în vreme de pace, să aibă ochii ațintiți spre conducător și să-l urmeze cu credință. Să asculte de el chiar și în cele mai neînsemnate lucruri; bunăoară, să se scoale, să se miște, să se spele ori să mănânce... numai când i se poruncește. Într-un cuvânt, să-și obișnuiască sufletul, printr-un îndelungat exercițiu, ca nici măcar să nu i se năzară vreodată să acționeze de unul singur și să devină complet incapabil de așa ceva.

PLATON DIN ATENA

MITUL ORIGINII ȘI AL DESTINULUI

CAPITOLUL 1

Istoricismul și mitul destinului

Mulți cred că o atitudine cu adevărat științifică sau filozofică față de politică și o înțelegere mai adâncă a vieții sociale în general trebuie să se bazeze pe studierea și interpretarea istoriei omenirii. În timp ce omul de rând consideră contextul vieții sale și importanța experiențelor sale personale și a frământărilor sale mărunte ca pe niște lucruri de la sine înțelese, despre cel care se consacră studiului societății și despre filozof se spune că trebuie să privească lucrurile dintr-o perspectivă mai înaltă. În ochii acestora, individul uman apare ca un simplu pion, ca un instrument oarecum insignifiant în evoluția de ansamblu a omenirii. Actorii cu adevărat importanți pe Scena Istoriei sunt, într-o atare perspectivă, fie Popoarele Mari și Marii lor Conducători, fie Marile Clase sau Marile Idei. În oricare dintre aceste alternative, sociologul sau filozoful social va încerca să înțeleagă sensul piesei care se joacă pe Scena Istoriei; va încerca să înțeleagă legile dezvoltării istorice. Dacă izbuteste, el va fi, desigur, în măsură să prezică evoluțiile viitoare. El ar putea atunci să așeze politica pe o temelie solidă și să ne dea sfaturi practice, spunându-ne care acțiuni politice au șanse de reușită și care nu.

Avem aici o descriere concisă a unei atitudini pe care eu o numesc *istoricism*. Este o idee veche sau mai degrabă un mănunchi nu prea bine încheșat de idei care, din păcate, au devenit în așa măsură parte componentă a atmosferei noastre spirituale, încât sunt considerate de obicei de la sine înțelese și aproape că nu mai sunt puse la îndoială.

Am încercat în altă parte să arăt că perspectiva istoricistă în științele sociale duce la rezultate precare. Tot acolo am încercat să schițez o metodă care, după opinia mea, ar da rezultate mai bune.

Or, dacă istoricismul e o metodă greșită și care produce rezultate lipsite de valoare, merită să vedem cum anume a apărut și cum a izbutit să câștige atâta teren. O schiță istorică întreprinsă în acest scop oferă totodată prilejul pentru analiza multitudinii ideilor ce s-au acumulat cu timpul în jurul doctrinei istoriciste centrale – al doctrinei potrivit căreia istoria ar fi guvernată de legi istorice sau de evoluție specifice, a căror descoperire ne-ar da posibilitatea de a prezice destinul omenirii.

Istoricismul, pe care deocamdată l-am caracterizat doar într-un mod destul de abstract, poate fi bine ilustrat prin una dintre formele lui cele mai simple și cele mai vechi – doctrina poporului ales. Această doctrină constituie una dintre încercările de a face inteligibilă istoria printr-o interpretare teistă, adică prin recunoașterea lui Dumnezeu drept autorul piesei ce se joacă pe Scena Istoriei. Teoria poporului ales susține în speță că Dumnezeu a ales un anume popor ca să servească drept instrument privilegiat al voinței Sale și că acest popor va moșteni pământul.

În cadrul acestei doctrine, Voința lui Dumnezeu este cea care dă legea dezvoltării istorice. Aceasta e diferența specifică prin care forma teistă a istoricismului se distinge de alte forme ale acestuia. Un istoricism naturalist, bunăoară, poate concepe legea dezvoltării istorice ca pe o lege a naturii; un teism spiritualist o poate gândi ca pe o lege a dezvoltării spirituale; iar un istoricism economic, ca pe o lege a dezvoltării economice. Ceea ce are comun istoricismul teist cu aceste alte forme este doctrina existenței unor legi istorice specifice care pot fi descoperite și pe care pot fi întemeiate predicții cu privire la viitorul omenirii.

Nu încape îndoială că doctrina poporului ales a răsărit din solul formei tribale de viață socială. Tribalismul, adică accentul pus pe importanța capitală a tribului, fără de care individul nu este nimic, constituie un element ce se regăsește în numeroase forme ale doctrinelor istoriciste. Anumite alte forme, care nu mai sunt tribaliste, păstrează totuși un element al *colectivismului*¹; ele pun, de asemenea, accentul pe importanța unui grup sau colectiv social – a unei clase, de exemplu –, fără de care individul nu este nimic. Un alt aspect al doctrinei poporului ales este plasarea a ceea ce ea gândește drept sfârșitul istoriei într-un viitor îndepărtat. Pentru că, deși ea poate descrie acest sfârșit în termeni destul de preciși, până să ajungem la el e un drum lung. De altfel, drumul acesta este nu numai lung, ci și sinuos, cu urcușuri și coborâșuri, cu cotituri spre dreapta și spre stânga. O

atare viziune permite ca orice eveniment istoric să poată fi integrat în respectiva schemă de interpretare. Nici o experiență imaginabilă nu o poate infirma.² În schimb, celor care cred în ea schema le oferă *certitudinea* cu privire la deznodământul istoriei umane.

Vom încerca o critică a interpretării teiste a istoriei în ultimul capitol al acestei cărți, unde vom arăta de asemenea că unii dintre cei mai de seamă gânditori creștini au repudiat această teorie, considerând-o idolatră. Atacul împotriva acestei forme de istoricism nu trebuie interpretat, așadar, ca un atac împotriva religiei. În capitolul de față, doctrina poporului ales servește doar ca o ilustrare. Valoarea ei ca atare poate fi degajată din faptul că principalele ei caracteristici³ se regăsesc în două dintre cele mai importante versiuni moderne ale istoricismului, a căror analiză va ocupa spațiul cel mai mare în această carte – filozofia istorică a rasismului sau fascismului (la dreapta spectrului) și filozofia marxistă a istoriei (la stânga). Rasismul pune în locul poporului ales rasa aleasă (prin prisma lui Gobineau), menită a fi instrumentul destinului și, în cele din urmă, moștenitoare a pământului. Filozofia marxistă a istoriei pune în locul poporului ales clasa aleasă, instrumentul creării societății fără clase și menită totodată să moștenească pământul. Ambele teorii își întemeiază preziziunile istorice pe o interpretare a istoriei ce urmărește descoperirea unei legi de dezvoltare a acesteia. În cazul rasismului, ea este concepută ca un fel de lege naturală; superioritatea biologică a sângelui rasei alese explică mersul istoriei în trecut, prezent și viitor; istoria nu este altceva decât lupta raselor pentru dominație. În cazul filozofiei marxiste a istoriei, legea este economică; întreaga istorie trebuie interpretată ca luptă între clase pentru câștigarea supremației economice.

Caracterul istoricist al acestor două mișcări conferă actualitate investigației noastre. Vom reveni asupra lor mai departe. Fiecare dintre ele se reclamă direct din filozofia lui Hegel. Va trebui deci să ne ocupăm și de această filozofie. Iar cum Hegel⁴ merge în principal pe făgașul anumitor filozofi antici, va trebui să discutăm teoriile lui Heraclit, Platon și Aristotel înainte de a reveni la formele mai recente ale istoricismului.

CAPITOLUL 2

Heraclit

Până la Heraclit nu întâlnim în Grecia teorii ce ar putea fi comparate în privința caracterului lor istoricist cu doctrina poporului ales. În interpretarea teistă sau, mai bine zis, politeistă a lui Homer, istoria este produsul voinței divine. Dar zeii homerici nu instituie legi generale ale dezvoltării istorice. Ceea ce Homer încearcă să sublinieze și să explice nu este unitatea istoriei, ci mai degrabă lipsa ei de unitate. Autorul piesei ce se joacă pe Scena Istoriei nu este un Zeu; în ea se amestecă o multitudine de zei. Interpretarea homerică are în comun cu cea iudaică un anumit sentiment vag al destinului și ideea unor puteri ce acționează din culise. După Homer însă, destinul ultim nu ni se dezvăluie; spre deosebire de pandantul său iudaic, el rămâne învăluit în mister.

Primul dintre greci care a formulat o doctrină pronunțat istoricistă a fost Hesiod, care a fost influențat, probabil, de surse orientale. El a făcut uz de ideea unei tendințe generale a evoluției istorice. Interpretarea pe care o dă istoriei este una pesimistă. Hesiod crede că omenirea, a cărei dezvoltare începe cu Vârsta de Aur, e sortită să *degenereze* atât din punct de vedere fizic, cât și moral. Diversele idei istoriciste avansate de filozofii greci timpurii culminează la Platon, care, în încercarea sa de a interpreta istoria și viața socială a triburilor grecești, și îndeosebi a atenienilor, a zugrăvit un tablou filozofic grandios al lumii. Istoricismul său a fost puternic influențat de diverși predecesori, mai cu seamă de Hesiod; cea mai importantă influență a venit însă din partea lui Heraclit.